

Наукова робота на соціальну тематику
на тему: «Соціальне сирітство»

ВСТУП

Проблема сирітства повною мірою існує в кожній країні і, безумовно, залишається проблемою будь-якого суспільства в цілому. Проте у кожному суспільстві, залежно від економічного становища та політичного устрою, соціально-економічного розвитку, традицій тощо, шляхи її вирішення (оскільки остаточно вирішити проблему сирітства нереально) різні за формою і змістом.

Сімя - це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства і включає в себе інші підсистеми (членів сім'ї); це первинний контактний колектив. Сімя є прикладом унікального поєднання різнопланових збалансованих характеристик. Саме завдяки здатності до врегулювання вона є найгнучкішим елементом соціальної структури, здатним швидко реагувати на внутрішні та зовнішні впливи. Сімя реагує на будь-які зміни. У ситуації зубожіння у сім'ї знижується здатність задовольняти потреби своїх членів; у випадку розквіту - з'являються споживацькі тенденції. Що стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються інтернатною системою, та теперішнє їхнє становище не сприяє розвитку у них соціально-інноваційного потенціалу, а навпаки. На жаль, воно змушує цей контингент займати місце у групі соціального „дна”, яке є сферою безнадійності, відчуженості від суспільного життя, що загалом спричиняє деградацію особистості. Тобто інтернатна система опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не сприяє, а навпаки, певною мірою гальмує підготовку молоді, яка була б спроможною підтримати й продовжити реформи в Україні. Не можна обминути ще одну проблему: крім загальнодержавної проблеми сирітства наявні персональні проблеми кожної дитини-сироти, і кожну дитину-сироту слід розглядати як окрему людську долю. Діти, що перебувають в інтернатах, мають бажання виховуватися саме в сім'ї. Таких дітей сьогодні, за даними опитування Українського інституту соціальних досліджень, близько 75% загальної кількості випускників інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

піклування. Об'єктом дослідження є сирітство, як соціальне явище, зумовлене наявністю у суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісно відсутніми.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основна мета наукової роботи – є дослідити й проаналізувати особливості виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського виховання.

Наукова робота складається з трьох розділів. В першому розділі з'ясовується теоретичні основи соціального сирітства.

В другому розділі з'ясовується соціальне сирітство -одна з найболючиших проблем суспільства.

Наукова робота виконана на 25 сторінок друкованого тексту. Опрацьована література включає 14 джерел.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

1.1 Понятійно-категоріальний апарат проблем сирітства

На жаль на сьогоднішній день зростає велика кількість бездомних дітей, дітей сиріт, та соціальних сиріт. Сирітство – це соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, котрі залишилися без піклування батьків внаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх у встановленому порядку недієздатними, такими, що пропали безвісті [1]. Як і в багатьох інших країнах, більшість дітей, які потребують влаштування, це діти, котрі залишилися без батьківської опіки з соціальних причин. Так, скажімо, в Україні з 90 тисяч дітей, які втратили батьківську опіку, тільки кожна десята - біологічна сирота, тобто дитина, яка втратила батьків внаслідок трагічних обставин. Решта 90% - діти живих батьків, але котрі відмовились виконувати батьківські обов'язки стосовно власних дітей. В такій ситуації ці діти стають соціальними сиротами. Отже розглянемо поняття соціальне сирітство - соціальне явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини. Соціальні сироти - це особлива соціально - демографічна категорія дітей, котрі внаслідок соціальних, економічних та морально - психологічних причин стали сиротами при живих батьках [2]. До них також належать і безпритульні діти, тобто «діти вулиці». Виявлення дітей - сиріт, дітей, позбавлених батьківської опіки, а також неповнолітніх, які перебувають в несприятливих умовах, є одним із основних завдань і обов'язків органів опіки та піклування Дитина-сирота, за Законом України “Про охорону дитинства” - це дитина, в якій померли чи загинули батьки [3]. Проте останнім часом в Україні набуло поширення явище соціального сирітства, яке зумовлене

5

ухиленням або усуненням батьків від своїх обов'язків щодо неповнолітньої дитини. Соціальні сироти в Україні - це діти, батьки яких за рішенням суду

позбавленні батьківських прав, перебувають на лікування або в установах відбуття покарання, а також діти, які при живих батьках, не позбавлених батьківських прав, страждають через відсутність батьківського виховання та піклування. Українське законодавство також визначає дану групу дітей як діти, позбавлені батьківського піклування. До них належать ті, хто залишився без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визначенням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходженням, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти. Ще одна вразлива група дітей - це безпритульні діти, тобто діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання таких дітей часто називають «дітьми вулиці».

Поняття сирота в літературі і на практиці має два значення: "повсякденне" і правове. В обох випадках їм визначають дитини, що залишився без піклування батьків. На Русі була приказка "в сирітство жити - сльози лити", а також вираз "безрідний сирота" - дитина без близької рідні. У правовому значенні сирота - це дитина або неповнолітній, який залишився без піклування батьків, в результаті смерті батьків або при оголошення громадянина померлим згідно статті Законодавство України "Про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [4]. Діти, які залишилися без піклування батьків, внаслідок їх загибелі (смерті) і що знаходяться в медичному закладі, притулку чи вулиці;

6

- діти, кинуті в перші місяці життя і пройшли через виховання в умовах будинку дитини (діти, які залишилися без батьків з народження до 3-4 років);

- діти, що надійшли в дитячий будинок, в результаті позбавлення їх батьків батьківських прав або інших причин (діти, які мають найчастіше негативний досвід життя в родині);

- безпритульні діти - це діти, які мають досвід життя "на вулиці".

Соціальне сирітство є масштабним та багатоаспектним суспільним явищем, яке зумовлене впливом різних чинників ризику та наявністю в суспільстві дітей, що залишилися без належного піклування за живих батьків [5]. Про масштабність соціального сирітства свідчить той факт, що науковці розглядають його з декількох позицій: як соціальне, тимчасове явище, за ліквідації причин якого зникне й сама проблема; як психологічний супроводу родин. Як вважають деякі дослідники, «проголошуючи пріоритет суспільного виховання, обрана державою в радянський період історії система влаштування дітей у спеціально створені для цього заклади не виправдала себе та, як показала практика, призвела до збільшення кількості соціальних сиріт, а не їх зменшення».

Варто додати, що сьогодні існує й проблема послаблення роботи з організації дозвілля дітей і підлітків за місцем їх навчання в школі та ВНЗ, що свідчить про недосконалість системи освіти й виховання в сучасній Україні. Внутрішні причини виникнення соціального сирітства, на відміну від зовнішніх, утворюються безпосередньо в середовищі сім'ї. Їх поява здебільшого обумовлена внутрішніми сімейними проблемами. Важливими в цьому контексті є вибір батьками індивідуального образу життя та їх власна інтерпретація цієї проблеми. У статус соціальної сироти діти можуть потрапити одразу після появи на світ, коли матері відмовляються від новонароджених немовлят ще в пологовому будинку. Це може пояснюватися соціальною незрілістю матері, яка народжує дитину в ранньому віці. Також, на думку багатьох спеціалістів, соціальні сироти є результатом легковажного ставлення

дівчат-підлітків до вагітності та її наслідків, намагання приховати від близьких факт народження дитини, що часто є наслідком глибокого порушення

психічного стану матері, її світосприйняття. А це в свою чергу не може не позначитися на вихованні її дітей у подальшому.

Варто зазначити, що причинами дитячої бездоглядності є також асоціальна поведінка батьків, схильність до алкоголізму й наркоманії, сексуальне домагання дітей із боку дорослих, жорстоке поводження з дітьми в сім'ях, несумлінне виконання обов'язків опікунів. На жаль, це говорить про бездуховність сучасних батьків, втрату життєво важливих людських якостей і відсутність розуміння свого значення для виховання та психологічного комфорту дітей.

Проблема полягає ще й в тому, що «модною» сьогодні стає пропаганда ЗМІ насильства та так званого безвідповідального «легкого» життя, яка є досить привабливою для сучасних молодих батьків. Такий неоднозначний вплив ЗМІ на культуру молодого покоління призводить до зміни форм і цінностей, що не відповідають традиційним соціальним ідеалам. Під цим впливом також змінюються від вкрай негативних до цілком прийнятних і соціальні реакції благополучних сімей стосовно дітей-сиріт. Не варто виключати як причину виникнення соціального сирітства й послаблення релігійних традицій. Адже з давніх-давен сім'я була основою церкви, просвітницька діяльність якої мала величезний вплив на формування цінностей щодо сім'ї та виховання дітей. Із послабленням ролі церкви змінюється й цінність дітей. Якщо колись діти були основою материнства, найбільшою цінністю для батьків та основним джерелом позитивних емоцій, то сьогодні найбільшу вагу має «утилітарний, економічний підхід до дітей, де вигода зростає з кожною новою дитиною».

Соціальне сирітство має також юридичні наслідки. Щодо покинутих дітей порушується їх конституційне право на сімейне виховання та батьківське піклування. А це є порушенням одного з базових прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини. Тому всі відповідні соціальні інститути,

включаючи державу, мають спрямовувати свою діяльність на створення таких форм виховання й утримання дитини-сироти, які хоча б певною мірою могли

компенсувати відсутність сім'ї та пом'якшити вплив негативних факторів на дитину, становище, у якому вона опинилась.

1.2. Форми роботи соціальних установ з дітьми сиротами

Розглянемо соціальний супровід, як одну із форм соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами. Соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа здійснюється стосовно дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також щодо осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Завдання соціального супроводу – сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа та захисту їх прав. Соціальний супровід дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа здійснюється за спеціальним планом, який складається для кожної дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа і коригується раз на рік. Соціальний супровід дітей-сиріт, на думку автора, вважається доцільним здійснювати поетапно.

Перший етап – підготовчий:

- визначення характеристики соціальної ситуації, стану здоров'я та психофізіологічних особливостей дитини, а також первинне визначення потенційно можливих рішень проблеми;
- зібрання соціальним педагогом необхідної інформації, матеріалів про шляхи і засоби вирішення проблеми, можливість адаптації даної інформації;

9

- складання індивідуально орієнтованого плану дій щодо вирішення проблем дитини-сироти та її соціального супроводу.

Другий етап – етап реалізації:

– забезпечення ефективного виконання плану вирішення проблеми вихованця, а саме: виведення дитини зі стану кризи, гарантія її повної соціальної захищеності;

– психолого-педагогічне консультування, що включає:

1) емоційно-вольову допомогу (підвищення впевненості дитини у собі, у своїх силах, власної впевненості у можливість подолання труднощів);

2) інформаційну допомогу (забезпечення дитини інформацією щодо вирішення проблемної ситуації – надання відповідних знань із самозахисту, власних прав тощо);

3) інтелектуальної допомоги (усвідомлення дитиною власної проблемної ситуації, у тому ж числі й у самовизначенні дитини відносно варіантів подальшого життя (місця та способу життя), отримання освіти тощо).

Третій етап – етап рефлексії: осмислення результатів соціального супроводу.

При здійсненні соціального супроводу дітей-сиріт ми пропонуємо за основу взяти модель І. В. Манохіної.

1. Соціальний супровід процесу формування і розвитку особистості дитини (полягає у створенні умов, які сприятимуть розвитку особистості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; формуванні у дитини самостійності, вміння орієнтуватися у складній соціальній реальності; вирішенні особистої кризової ситуації життя, пошуку особистих інтересів та власного місця у соціумі, відповідної соціальної ролі).

2. Соціальний супровід середовища формування і розвитку дитини (увага соціального педагога повинна бути зосереджена на середовищі, у якому живе дитина, і на тих його елементах, які поліпшують, або гальмують процес її формування і розвитку).

3. Захист прав дитини (спрямований на правове забезпечення та регулювання впливу з боку середовища, а також самого процесу формування і розвитку особистості дитини).

4. Цільовий соціальний захист (діяльність соціальних педагогів щодо здійснення спеціальної адресної допомоги дітям, які її потребують, у відповідності з індивідуальною життєвою ситуацією дитини, а також профілактична робота з метою попередження виникнення різних проблем у даної категорії дітей). На нашу думку, покращити рівень знань майбутніх соціальних педагогів стосовно соціально-педагогічного супроводу можна за допомогою введення у вищих навчальних закладах навчальний план спецкурсу «Соціальний супровід дітей-сиріт».

У процесі вивчення курсу пропонуємо використовувати такі методи активної соціально-педагогічної підготовки, як аналіз соціальних ситуацій, у яких можуть опинитися діти-сироти; ділові та рольові соціально-педагогічні ігри; розробка соціального супроводу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з урахуванням психологічних особливостей та життєвої ситуації, яка у них склалася; тренінги щодо вирішення проблем соціального супроводу дітей-сиріт майбутніми соціальними педагогами. Соціальний педагог у своїй роботі з дітьми використовує різні методи, як комплекс професійних заходів та прийомів, спрямованих на досягнення завдань, щодо соціально-психологічної підтримки дітей-сиріт. За статистикою 2000-2018 рр, кількість дітей, які виховуються в інтернатних установах, залишається незмінною – більше 100 тисяч. З них, на початку 2000-х, не мали батьків 40% дітей, а зараз - 8%. Кількість сиріт скоротилося в 5 разів, а загальна ситуація не змінилась. І це при тому, що в 2000-му році по Україні всього налічувалось 11 млн дітей, а зараз трохи більше 7 млн. Виявляється, що більшість дітей в інтернатах мають батьків. Враховуючи сучасну українську сімейну реальність, найчастіше причинами того, що батьки не бажають займатися вихованням власних дітей, стають: алкоголізм, асоціальний спосіб

життя, матеріальні проблеми, відсутність бажання працювати на їх благо. Ці тенденції тільки поглиблюються. Ми маємо систему освіти з низьким виховним потенціалом та державу, яка проводить антисоціальну політику. Адже в інтереси можновладців не входить розвиток сім'ї, дитинства та молоді. Ми маємо інформаційний простір, в якому пропагуються неприйнятні українській культурі цінності. Через вплив цих чинників сім'я як інститут стала педагогічно неспроможною, а діти опинилися поза родинами. ПП «Національний Корпус» визнає традиційну родину найвищою соціальною цінністю. Державний механізм повинен бути спрямованим на розвиток родини, на пропагування соціального престижу матері, святості шлюбу та материнства. Традиційні українські цінності – це одружені чоловік та жінка, а також їхні діти[6].

"Протягом 2017 іноземцями усиновлено 322 дитини. Найбільше дітей з України всиновлюють громадяни США, Італії, Аргентини, Франції та Канади, - повідомив Володимир Вовк, заступник директора Департаменту захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики. - До слова, згідно з 283 статтею Сімейного кодексу України, дитина може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менше одного року на обліку з усиновлення і якщо вона досягла п'яти років".

З даних, наведених Мінсополітики, випливає, що попит на усиновлення українських дітей спадає в порівнянні з минулими роками. Адже в 2016 іноземними громадянами усиновлено 394 дитини, в 2015 - 379, в 2014 - 524, а, приміром, у 2013 було усиновлено 674 дитини. Щодня майже 60 дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування «отримують» нових батьків.

Система роботи з дітьми-сиротами складається з двох ланок:

- державні та недержавні заклади для дітей-сиріт дітей та дітей, позбавлених батьківського піклування (будинки дитини, школи-інтернати, дитячі будинки, будинки-інтернати, сиротинці тощо);
- альтернативні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї).

Напрями і підходи соціального супроводу дітей-сиріт запозичені із зарубіжних систем опікування і допомоги вразливим верствам населення. Цей досвід свідчить про те, що системи соціального супроводу створюються не тільки для біологічних і соціальних сиріт, але і для дітей, які проживають у неблагополучній сім'ї. Найбільш поширеними заходами в таких випадках є фостеринг і "mainstay" – догляд за чужою дитиною, особливий вид опікунства. Фостеринг передбачає перебування в чужій сім'ї протягом тривалого часу, як правило, до повноліття, однак контакти з біологічними батьками зберігаються, і як тільки умови в сім'ї стають більш сприятливими для виховання дитини, вона знову повертається до своїх батьків. "Mainstay" – передбачає догляд за дітьми віком до 17 років на короткий період, найчастіше це всього кілька місяців, у зв'язку з тимчасовими труднощами в сім'ї дитини. Якщо ці труднощі зникають, дитина повертається в сім'ю, якщо ж сім'я продовжує переживати важкий період, то оформляється фостеринг. Крім того, є ще й інший вид догляду за дітьми із неблагополучних сімей – "emergency care" – догляд у надзвичайних (критичних) ситуаціях. Він має місце тоді, коли виникає необхідність негайно ізолювати дитину від негативного впливу сім'ї, яка потрапила в екстремальну ситуацію. У таких випадках дитина передається для догляду в іншу сім'ю на кілька днів чи тижнів для остаточного вирішення питання про її подальшу долю. Люди, які в будь-який час дня чи ночі готові прийняти в свою сім'ю чужу дитину, називаються "carers" – той, хто турбується, доглядач. Такими людьми можуть бути сімейні та самотні люди, яким виповнилося 25 років і які виявили бажання виховувати чужих дітей. За своїм змістом соціальний супровід виходить за межі індивідуальної або групової соціальної роботи. Теоретичною основою соціального супроводу прийомних сімей є "ведення випадку" (care management), що широко застосовується у західних країнах.

РОЗДІЛ II СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

2.1 Соціально-педагогічна робота з дітьми вулиці

Соціальне сирітство, що є певним різновидом сирітства, останнім часом набуло загрозливих масштабів. Соціальне сирітство - соціальне явище, спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини [7]. Причини соціального сирітства в Україні. Існує достатньо велика кількість причин, що призводить до появи знедолених дітей. Ці причини є досить різноманітними, стосуються основних сфер життєдіяльності людини та є взаємопов'язаними між собою. Найбільш поширеними чинниками, котрі спричиняють до свідомого уникнення батьками виконання свого природного обов'язку стосовно власної дитини, є зловживання алкоголем або наркоспоживання. Результатом такої поведінки батьків, як правило, є позбавлення їх батьківських прав. На посилення ролі цих негативних чинників суттєво впливає економічне становище в Україні загалом та безвихідь, скрутне матеріальне становище кожної окремої сім'ї з дітьми зокрема, а також нестабільність політичної ситуації, що сприяє послабленню ролі державних органів у вирішенні проблеми соціального сирітства. Серед інших причин соціального сирітства у сучасних соціально-економічних умовах є наступні: девіантна поведінка та ув'язнення батьків, позашлюбне народження дитини, незадовільні матеріальні та житлові умови, морально-психологічний клімат сім'ї та психологічна незрілість батьків, неготовність до народження та виховання дитини, моральна криза суспільства, падіння цінності народження і виховання дитини тощо. До основних умов, що спонукають до виникнення соціального сирітства відносяться такі: соціально-економічні, криза сім'ї, педагогічна неспроможність сім'ї, зниження виховного потенціалу системи освіти, соціальна політика держави, відсутність системи виховної роботи з дітьми, підлітками та батьками за місцем проживання, розвиток дитячої і

молодіжної субкультури, яка не враховує традиційних форм духовності та моральності, збільшення негативного впливу засобів масової інформації, масової культури на субкультуру молодого покоління. Внаслідок означених причин та умов відбувається порушення одного з базових прав дитини - права на сімейне виховання та батьківське піклування, проголошене Конвенцією ООН про права дитини[8]. Тому діяльність усіх відповідних соціальних інститутів, у тому числі і держави, спрямована на створення таких форм виховання і утримання дитини-сироти, які б могли певною мірою замінити сім'ю.

Щодо наслідків інституційного виховання для дитини, то протягом ХХ ст. було проведено ряд досліджень, спрямованих на вивчення впливу інституційного виховання на розвиток дитини. Результати їх засвідчили про існування спільних особливостей світогляду та розвитку дітей, які мали досвід перебування в інтернатному закладі. Перебуваючи у дитячому будинку, дитина страждає не стільки від поганого харчування чи медичного догляду, скільки від специфічних умов життя у збідненому середовищі. Розрив зі звичним оточенням призводить до порушень психічного розвитку, що проявляються в тривозі, зниженні активності. Діти, які перебувають у закладах, потребують та активно прагнуть теплих емоційних стосунків. Прив'язаність виникає внаслідок повторюваних взаємодій і реакцій та починається між дитиною і доглядальником, а пізніше - між дитиною та іншими важливими людьми в ширшому соціальному оточенні. У випадку розлучення з матір'ю дитина може втратити здатність встановлювати стабільні тісні зв'язки з іншими. Через часті зміни місця перебування, зміну дорослих, які за нею доглядають, дитина може перестати довіряти навколишньому світу і формувати тривалі емоційні стосунки з іншими. Різкий розрив з попереднім середовищем (вуличним, домашнім), часті переведення дитини з однієї ланки інтернатної системи до іншої, чергування доглядальників призводять до того, що у вихованців інтернатних закладів формуються розлади прив'язаності. Крім проблем зі

встановленням і розвитком емоційних стосунків з іншими, у дітей, які перебувають в інтернатних закладах, існують також такі труднощі, як:

- затримка фізичного розвитку (3-10% дітей мають затримку зросту), порушення рухової координації;
- емоційна нестабільність, нестійкість;
- соціальна неадаптованість;
- деформовані уявлення про сімейні стосунки;
- споживацьке ставлення до держави та дорослих.

Результати дослідження психологічних особливостей вихованців шкіл-інтернатів дають можливість зробити висновки, що цим дітям властиві такі характеристики: ситуаційність, вузькість та бідність мотивації, прив'язаність до ситуації, орієнтація на зовнішній контроль, звичка до покрокового контролю, недовіра до себе, орієнтація при виробленні самооцінки на думку інших, деструктивна агресія у розв'язанні конфліктів. Багато з цих особливостей зберігаються у дітей протягом всього їх подальшого життя, впливаючи на формування життєвої стратегії. Результати аналізу глибинних інтерв'ю з колишніми випускниками шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень, показали, що основними проблемами респондентів є: ранній шлюб, рання вагітність; брак певних практичних навичок: невміння відстоювати свої особисті та майнові права через незнання законів, їх застосування в житті. У багатьох випускників не сформоване відчуття рідної домівки, оскільки більшість з них пройшли кілька закладів інтернатного типу. За свідченням дітей найбільше проблем, з якими вони стикалися після виходу з інституції, було пов'язано з придбанням одягу, взуття, організацією харчування. До ще однієї групи труднощів належать: пошук друзів, невміння організувати свій вільний час, відсутність можливості отримати пораду, занижені уміння вирішувати конфлікти в гуртожитку, комунальній квартирі, проблеми із засвоєнням навчальної програми в училищі, технікумі, інституті. Найбільш актуальними з

проблем є: страх спілкування з новими людьми, “домашніми дітьми”; небажання та невміння дотримуватись норм співжиття. Отже, наслідком перебування дітей в інтернатному закладі є формування у його вихованців та випускників комплексу психологічних, емоційних та поведінкових рис, які обмежують їхні “життєві шанси” та виступають перешкодою при встановленні стосунків з представниками позаінтернатного середовища, пошуку роботи, створенні сім'ї та виконанні батьківських функцій. Жорстоке поводження з дітьми, а також влаштування дітей до інтернатних закладів з метою вилучення їх з ситуації ризику часто призводять до втрати потенціалу суспільства. Виконання обов'язків перед суспільством є складним для колишніх жертв жорстокого поводження та випускників інтернатних закладів через наявність у них розладів психічного та фізичного здоров'я, низького освітнього та професійного рівня, схильності до протиправної поведінки.

В сучасних умовах існують кілька напрямків по роботі з дітьми вулиці. Серед них слід виділити:

- Спеціальні центри для дітей важких у виховному відношенні. У них дітей направляють комісії у справах неповнолітніх або органи МВС;
- Дитячі оздоровчі табори для важких у виховному відношенні дітей;
- Притулки для тимчасової ізоляції безпритульних дітей з подальшим їх визначенням в сім'ю або державна установа;
- Інтернатні установи та дитячі будинки.

Значна частина дітей вулиці потребують захисту дорослих. Це проблема "нічиїх дітей". Їх фактично нікому шукати, знаходити, нікуди подіти, нічим допомогти і захистити. Життя на вулиці спонукає їх до злочинної поведінки. Захистити їх - це значить врятувати від негативного впливу вулиці, жорстокого поводження, насильства над ними, попередити їх злочинну поведінку, надати дах над головою, забезпечити доцільне виховання і навчання, допомогти в самовизначенні в житті. За кордоном захист прав дітей вулиці покладено на спеціально підготовлених соціальних працівників. Їх завдання полягає в тому,

щоб вилучити дитину з вулиці та облаштувати його в притулок, сім'ю, йод опіку, в державну чи недержавну установу. Подібний досвід із залучення фахівців із соціальної роботи та соціальної педагогіки до роботи з дітьми вулиці складається і в Україні [9].

Діти-вулиці постійно знаходяться в складній життєвій ситуації, яка визначається тим середовищем, в яку вони потрапляють. Вона визначають їхню подальшу деградацію, криміналізацію, небезпечна для життя і здоров'я. Ось чому процес "витягування" цих дітей зі "дна життя" можна назвати соціально-педагогічної реанімацією. В її основі лежить відновлення, виправлення і заповнення необхідних знань і досвіду соціальної поведінки дитини. У нормативних документах робота з дітьми вулиці називається соціально-педагогічної реабілітацією. Тут мова йде не про відновлення, а про виправлення сформованого і формуванні нового соціального поведінки, досвіду якого у дитини не було. Для вирішення подібної проблеми загальноосвітня школа мало прийнятна. Мало підходять для цього і школи-інтернати.

По-перше, концентрація в одному місці великої маси дітей з однотипною патологією створює передумови для їх "взаємозбагачення", позбавляє їх приклад позитивного поведінки і можливості контакту зі звичайними дітьми.

По-друге, тривала ізоляція дитини в "теплих умовах" інтернату веде до формування утриманства, важкої соціальної дезадаптації в майбутньому. Саме тому такий великий відсоток самогубств серед випускників інтернатів [10].

У процесі соціально-педагогічної роботи з дітьми вулиці передбачається створення так званого "реабілітаційного простору" для неповнолітніх з групи ризику. Під ним в зарубіжній теорії і практиці соціальної роботи розуміється створення територіальної системи відомств, служб, установ, громадських ініціатив, які здійснюють у взаємодії з населенням пошук і реабілітацію неповнолітніх, які входять в цільову групу бездоглядних. По суті вираз "реабілітаційний простір" не зовсім коректно. По-перше, виявлення неповнолітніх групи ризику - це тільки перший крок в організації діяльності

щодо їх соціального захисту та організації соціально-педагогічної роботи з ними. По-друге, забезпечення взаємодії між відомствами одного регіону може створити найбільш сприятливі умови для виявлення осіб групи ризику, а проблема полягає в організації захисту прав кожного і соціально-педагогічної роботи з ним і групою в цілому.

По-третє, реабілітаційний простір передбачає можливості подолання негативних факторів середовища, що сприяють розвитку бездоглядності, чого не спостерігається в представленому визначенні. По-четверте, це визначення більше говорить про створення системи взаємодії по організації діяльності, спрямованої на захист прав дитини, подолання виниклих соціальних проблем для нього, але не передбачає вирішення поставлених в даній ситуації соціально-педагогічних завдань.

2.2 Шляхи подолання соціального сирітства

Попри існуючі об'єктивні труднощі подолання проблеми соціального сирітства на сучасному етапі розвитку нашої держави, безумовними здобутками соціальної політики у сфері охорони дитинства стали:

- переорієнтація її на профілактичну діяльність;
- розроблення концепції та державної програми поетапного реформування системи закладів усіх форм власності для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розроблення нової системи фінансування утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- призначення і виплати державної соціальної допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, державної компенсації (грошової винагороди) за надання соціальних послуг за принципом “гроші ходять за дитиною”;
- створення нових моделей діяльності органів опіки й піклування - місцевих

органів виконавчої влади - в інтересах кожної дитини;

- усвідомлення необхідності підвищення якості наявних та запровадження нових послуг для кризових родин з дітьми;
- створення служб підтримки сім'ї різного профілю, підпорядкування і форм власності. Поступове визнання державою потенціалу недержавних і релігійних організацій, місцевих громад щодо контролю за дотриманням прав дітей сприяє побудові партнерства між різними секторами суспільства та допомагає об'єднати ресурси з метою пошуку успішних інноваційних варіантів виходу з ситуації[11].

Актуальним питанням подолання проблеми соціального сирітства на сьогодні є розробка загальнонаціональної та регіональних середньострокових стратегій. До їх основних складових належать:

- узгодження законодавства з питань захисту прав дітей; приведення його у відповідність з міжнародними стандартами захисту прав дітей; розробка механізмів реалізації законодавства;
- побудова ефективної міжсекторальної взаємодії в інтересах дітей;
- розвиток нових послуг для кризових сімей з дітьми, випускників інтернатних закладів, кандидатів в усиновителі (прийомні батьки, дитячі будинки сімейного типу);
- розробка стандартів якості надання соціальних послуг;
- навчання фахівців державних організацій, залучених до вирішення проблеми, за інноваційними технологіями;
- запровадження нових механізмів фінансування потреб дітей, які постраждали від жорстокого поводження, та дітей направлених до інтернатних закладів чи сімейних форм опіки;
- підтримка місцевих ініціатив в інтересах дітей (розвиток громади, активізацію конкурсів на виконання соціального замовлення);
- проведення широких інформаційних кампаній з питань запобігання соціальному сирітству та його подолання;

- запровадження прогнозу динаміки розвитку соціальних проблем дитинства та ін.

Прикладом комплексного підходу в подоланні соціального сирітства може бути впровадження трирівневої системи профілактики [12]. Перший рівень - комплекс дій та заходів, спрямованих на формування свідомого ставлення населення до планування родини та створення сприятливих умов для виконання батьківських обов'язків, який включає:

- статеве виховання дітей та молоді;
- профілактику небажаної вагітності;
- консультування майбутнього подружжя;
- підготовку молодих батьків до народження дитини;
- соціальну рекламу, метою якої є привернення уваги до питання відповідального батьківства тощо.

До першого рівня також варто віднести державні соціальні гарантії сім'ям з дітьми, які дозволяють полегшити фінансове навантаження на сімейний бюджет, що переживає родина у зв'язку з вихованням дитини.

Другий рівень профілактики соціального сирітства має на меті запобігання влаштуванню дітей до інтернатних закладів та є підтримкою кризових і соціально вразливих сімей з дітьми. Тут особливу увагу важливо звернути на такі групи:

- самотні матері та батьки, які виховують дітей;
- батьки (опікуни), котрі виховують дітей, які мають хронічні розлади здоров'я та/або встановлену інвалідність;
- батьки з числа випускників інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також ті, які походять з кризових родин (зокрема дорослі, які в дитинстві пережили досвід жорстокого поводження);
- батьки, яких було умовно засуджено, або ті, які мали досвід відбування покарань у місцях позбавлення волі;

- батьки, які мають хронічні розлади здоров'я (зокрема інтелектуальну недостатність або розлад психічного здоров'я) та/або встановлену інвалідність; сім'ї трудових мігрантів;
- сім'ї, в яких один або обидва батьки є неповнолітніми або навпаки - мають похилий вік;
- сім'ї, в яких виховуються діти з девіантною поведінкою;
- сім'ї, в яких батьки розлучились, мають такий намір або перебувають у процесі розлучення.

Третій рівень профілактики соціального сирітства передбачає надання допомоги вихованцям інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою якнайшвидшого повернення їх до життя в громаді [13]. Його складовими можуть бути:

- розвиток системи сімейних форм влаштування для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (створення позитивного ставлення населення до усиновлення та інших форм; вдосконалення процедури відбору кандидатів в усиновителі / прийомні батьки / батьки-вихователі; розробка та запровадження послуг для сімей, що усиновили або взяли на тимчасове виховання дитину);
- запровадження послуг з метою повернення вихованців інтернатних закладів до біологічних родин;
- розукрупнення інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Розповсюджені в суспільстві міфи щодо усиновлення та інших форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стверджують, що процес відбору осіб, які виявили бажання усиновити або взяти на тимчасове виховання дитину, є надскладним, а досягнення кінцевого результату - створення нової родини - може тривати роками. Насправді ситуація є протилежною, а більшість труднощів у сім'ях, які усиновили або взяли на тимчасове виховання дитину, пов'язана з нереалістичністю очікувань батьків,

відсутністю підтримки оточення; наявністю в самої дитини певних розладів здоров'я, наслідків жорстокого поводження чи перебування в інтернатному закладі; неготовністю біологічних дітей чи інших членів родини до зміни в її структурі та способі життя. Відповідно до Закону України “Про забезпечення організаційно-правових засад соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” кандидати в усиновителі /прийомні батьки/ батьки-вихователі повинні пройти навчання [14]. Разом з тим, підготовка до усиновлення, тимчасового влаштування дитини до прийомної родини, дитячого будинку сімейного типу є важливою і для самих дітей, у тому числі і для біологічних. Процес підтримки сімей не повинен обмежуватись навчанням дорослих та провадженням справи про усиновлення у суді. Для полегшення процесу адаптації дітей та батьків, подолання наслідків інституційного виховання та жорстокого поводження у прийомних і усиновлених дітей кожній родині повинен бути запропонований повний пакет послуг відповідно до потреб такої категорії клієнтів.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	
1.1 Понятійно-категоріальний апарат проблем сирітства.....	5
1.2 Форми роботи соціальних установ з дітьми сиротами.....	9
РОЗДІЛ II СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА	
2.1 Соціально-педагогічна робота з дітьми вулиці.....	14
2.2 Шляхи подолання соціального сирітства	19
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	24

Список використаних джерел

1. І.В Пеша «Причини соціального сирітства та розвиток сімейних форм виховання дітей сиріт в умовах трансформації українського суспільства»
2. В. Красножон «Соціальне сирітство в Україні як соціально- явище».
3. Закон України “ Про охорону дитинства ” від 26.04.2001№2402-III
4. Законодавство України “ Про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13.01.2005 № 2342-IV.
5. І.В Пеша «Причини соціального сирітства та розвиток сімейних форм виховання дітей сиріт в умовах трансформації українського суспільства».
6. Державна служба статистики України.
7. Сімейний кодекс України Стаття 155. Здійснення батьківських прав та виконання батьківських обов’язків.
8. Конвенція “Про права дитини” від 20 листопада 1989 року.
9. Футерко В. Проблеми сиріт очима громади. - Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. - 100с.
10. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л.С.Волинець, 2010. - 119с.
11. Методичні рекомендації щодо розробки обласних програм подолання проблеми соціального сирітства // Благодійна організація “Соціальна служба “Віфанія”. - К., 2006. - 45с.
12. Проблеми бездомних та безпритульних дітей. Стан та перспективи вирішення / Матеріали науково-практичної конференції, м. Львів, 8 листопада 2005року. - Львів, 2005.
13. Ноздріна, О. Система державних органів соціального захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ольга Ноздріна // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / редкол. : Ю.С.

Шемшученко (голов. ред.) [та ін.]. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 33. – С. 262 – 271.

14. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” №2342 від 13.01.2005р.